

ПРИЛОЖЕНИЕ. МЕТОДОЛОГИЯ НА ОЦЕНКАТА*

Методологията, използвана за оценка на корупционната ситуация в страната, изхожда от развитието на научната теория в две големи области: административна корупция и завладяване на държавата.

Административна корупция

Елементи на корупционното поведение

Най-често използваният начин за определяне на корупционното поведение е разглеждането му като специфична дейност при взаимодействието между колективни актьори (организации, фирми, публични институции) и техните клиенти. В това отношение най-разпространеният модел за теоретично описание на корупцията е т.нар. модел „принципал – агент – трета страна” (ПА). В този модел „принципал” е колективният актьор, представляван от ръководителя на дадена публична институция или друг тип организация. Ролята на агент играят служителите или наетите за работа от принципала. Водещо в поведението на агента в конкретната му работа и при контакти с външни за колективния актьор лица или организации е, че той изпълнява волята и разпореденията на принципала, т.е. изразява и обслужва неговите интереси. В този смисъл, в действията си агента не би следвало да злоупотребява с доверието, което му е дадено от принципала, действайки в защита на свои частни или други интереси.

Най-често използваната дефиниция за корупция е тази на Танзи⁴⁴ и се свежда до това, че корупцията представлява злоупотреба с публична власт с цел лична облага. Представена чрез модела ПА, корупцията представлява злоупотреба с власт на служители в публични институции с цел лична облага. Особеното на публичните институции е, че:

- Както властта на принципала, така и властта на агентите са форми на публична власт, т.е. власт, която конкретно се упражнява от името и в интересите на държавата, а по-общо – от името и в интересите на народа (който се явява върховен принципал на публичната власт).
- Публичната власт има сложна структура която е диференцирана по региони (централно и местно равнище), сектори (икономика, сигурност, образование, здравеопазване, контролна система и т.н.) и видове власт (изпълнителна, законодателна, съдебна). Принципалите на повечето публични институции са подчинени на публични институции от по-висок ранг, като е налице сложна система за разпределение на правомощията, отговорностите и субординацията.

* CSD, State Capture Diagnostics Roadmap, Sofia: Center for the Study of Democracy, 2016.

⁴⁴ Tanzi, V. (1998). Corruption around the world: Causes, consequences, and cures. IMF Working Paper.

От сложната структура на публичната власт следва, че много принципи на свой ред могат да бъдат агенти на висшестоящи публични институции. Злоупотребата с власт може да бъде сложно структурирана като обхваща няколко равнища на публична власт. В този смисъл агент може да бъде не само онзи служител, който непосредствено контактува с гражданите (трета страна), но и неговите преки и/или непреки ръководители. От гледна точка на йерархията на публичната власт, принципи от „последна инстанция“ са онези елементи на властта, при които позициите се заемат от хора, определени чрез избори от населението (чиито интереси те представляват и изразяват).

От гледна точка на йерархията на публичната власт корупцията се дели на административна и политическа. Административна корупция е налице, когато в корупционни отношения участват само най-ниските нива в йерархията на публичната власт – онези служители, които пряко контактуват с граждани или фирми съобразно своя предмет на дейност. При политическата корупция корупционното действие обхваща няколко йерархически равнища на публичната власт и в него участват хора, които заемат по-високите нива в йерархията и заемат своите постове като политическо назначение (т.е. нивото, чиято смяна обикновено се свързва с избори и идването на власт на нова/различна политическа формация).

Индикатор за интензивна политическа корупция е подмяната на по-голямата част от публичната администрация (служители, които не влизат в определението „политически назначения“) при смятаната на управляващата политическа формация след избори. Основна причина за това е необходимостта на политическата класа да може да използва администрацията за извършване на корупционни трансакции, извличане на корупционна рента или за предоставяне на корупционни услуги.

Структура на корупционното поведение

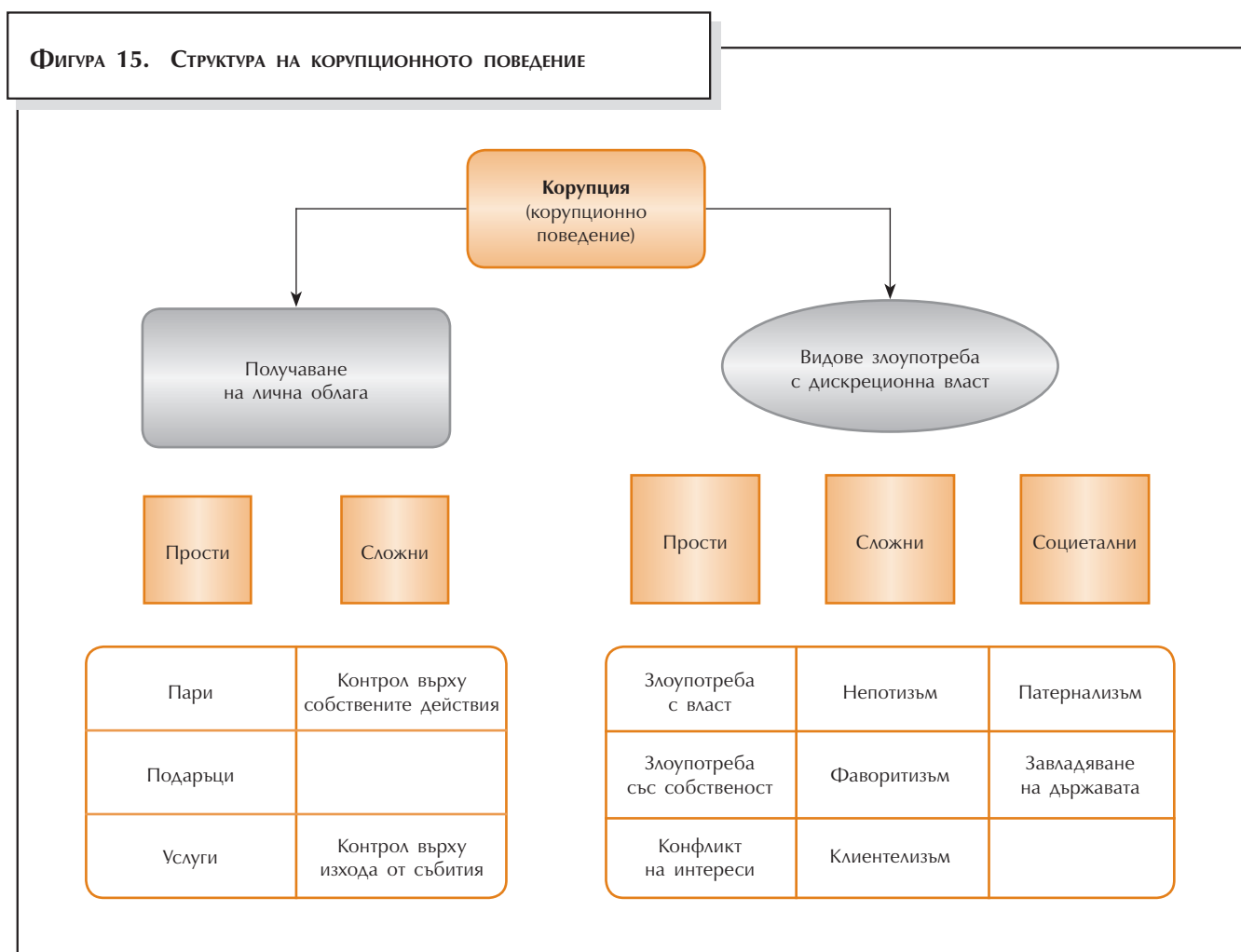
Макар въпросът за измеренията на корупцията да е все още дискуссионен, най-важни за оценката и противодействието на корупцията са три положения:

Първо, **корупционните трансакции** могат да се разделят на два елемента: **форма и съдържание**. Формата е свързана с получаваната от служителите лична облага, а съдържанието – с видовете злоупотреба с власт. Корупцията предполага едновременно присъствие и на облага, и на злоупотреба с власт.

Второ, **злоупотребата с дискреционна власт** може да бъде установена единствено в контекста на **определена нормативна уредба на публичните институции**. Нормите дефинират кое действие е злоупотреба с власт и кое не. В този смисъл „съдържанието“ на корупционното поведение изразява преднамерено нарушаване на съществуващите правила (разбирани като съвкупност от закони, подзаконовни актове и др.) за дадена дейност. Проблем при идентифициране на корупционното поведение е това, че в много случаи преднамереното

нарушаване на правилата може да се „маскира“ като непреднамерено или случайно нарушение, т.е. като простъпка, породена от некомпетентност, ниска квалификация, липса на мотивация и др.⁴⁵

Оценката на равнището на корупция и разработването на антикорупционни стратегии и политики е до голяма степен зависимо от начина, по който се интерпретират **измеренията и формите на корупционно поведение**. Сферите на корупционно поведение разделят неговата форма (получаването на облага) и неговото съдържание (злоупотреба с власт). Подобна декомпозиция има пряко отношение към начина, по който се разработва антикорупционното законодателство, начина на разработване на стратегии за наказателно преследване и противодействие на корупцията, и начина за измерване и оценка на равнищата на корупция⁴⁶.

⁴⁵ Тази особеност на корупционното поведение се обозначава като „мимикрия“ – Виж: Gambetta, D., 2002. Corruption: An Analytical Map. In S. Kotkin & A. Sajo, eds. *Political Corruption in Transition: A Skeptic's Handbook*. Budapest: CEU Press, pp. 33-56.

⁴⁶ Например, в проекта на Закон за предотвратяване на корупцията сред лицата, заемщи висши публични длъжности (чл. 1 (2)) определя: „Корупционно поведение по смисъла на този закон е налице, когато в резултат на заеманата висша публична длъжност лицето получава облаги, водещи до незаконно увеличаване на неговото или на свързани с него лица имуществено състояние, както и когато изпълнява възложените му правомощия или задължения по служба при условията на конфликт на интереси.“

Трето, формите и съдържанието на корупционното поведение са разнообразни и могат да се комбинират по множество начини. Необходимостта **личната облага** да е **комбинирана с някакъв тип нарушение на нормите** прави квалификацията на това поведение като корупция трудно (понякога дори невъзможно).

Равнища на анализ

В този смисъл корупцията на макроравнище е:

- **Модел на държавно управление.** Това е държавното управление, което се характеризира с наличие на патернализъм – систематично пренебрегване на общите интереси за сметка на други (частни интереси) на основата на решения на управляващите⁴⁷, а не на универсализъм – положение, при което всички частни интереси се разглеждат равностойно.
- **Отклонение от доброто управление.** Това е управление, при което публичните ресурси се изразходват в полза на частни интереси. Доколкото общите (публичните) интереси не са изрично дефинирани, а трябва да се разпознаят и формулират, то ролята на политиката е чрез избори да получи максимална подкрепа за някоя от конкурентните дефиниции на публичния интерес. В това отношение проблемът за страната е, че обявените преди избори намерения и получили най-голяма подкрепа се изоставят, а реално прилаганите политики са по-скоро патерналистични и/или примери на лошо управление на публичните ресурси.

Описаните макроаспекти на корупцията се реализират чрез описаното многообразие от микрокорупционни сделки. В повечето случаи те предполагат **нарушаване на правилата** за дадена дейност и са **обвързани с лична изгода за овластените лица**, които ги разпореждат и/или реализират.

Измерване и оценка на административната корупция

Измерването и оценката на корупцията в очертания контекст означава да се оценят всички (или повечето) компоненти на различните равнища на проявление на корупцията. Това е възможно, ако се оцени:

- **честотата/размерите** на актовете на нелегитимно лично облагодетелстване (форма) и/или
- **степената** на разпространение на определен тип корупционни практики (съдържание).

Като правило измерването и оценката на честотата на случаите на нелегитимно облагодетелстване е прокси индикатор за равнището на административна корупция, тъй като измерва честотата на даване/получаване на подкупи. Извън измерването остават по-сложните

⁴⁷ Типичен за България израз на патернализма са практиките на „субекти, разпределящи на порции (на държавни ресурси или власт да се разпределят ресурси)“, „партии с обръчи от фирми“ и др.

форми на извличане на лична облага като насрещни услуги, зависимост на действията в една област от действията в друга и пр. Дефиниран по този начин, индикаторът измерва опита с корупция на гражданите и е най-близкото приближение до съдържанието на термина „административна корупция“. СМК на Центъра използва тази конструкция, за да измерва равнището и динамиката на административната корупция.

Системата за мониторинг на корупцията

Системата за мониторинг на корупцията беше разработена от Центъра за изследване на демокрацията през 1998⁴⁸. СМК беше въведена в период, когато в основата на изследванията на корупцията бяха изследвания, основаващите се на представи; за разлика от този тип изследвания, чрез СМК бяха въведени индикатори, отразяващи опита с корупция на гражданите в отношенията им с представители на администрацията. На основата на СМК се правят изводи за състоянието и динамиката на корупцията и корупционното поведение.

Методологията на СМК осигурява съпоставимост на данните с други страни и регистрира динамиката на административната корупция, както и обществените нагласи, представи и очаквания, свързани с корупцията. Диагностичните изследвания на СМК се прилагат в страната от 1998 г.⁴⁹, в Югоизточна Европа – през 2001, 2002, 2014 и 2016 г.⁵⁰ и в отделни години в Грузия и Молдова. Някои от концепциите, разработени в СМК с течение на времето се доразвиват, като индикаторите за опит с корупционен натиск са включени в изследванията Евробарометър за корупцията и в този смисъл данните на СМК са съпоставими с данните на Евробарометър⁵¹.

СМК е един от възможните подходи към измерване на корупцията. Основна цел на СМК е да даде статистически оценки за разпространението на най-често срещаните форми на корупция. В този смисъл СМК има дескриптивни и диагностични функции.

В контекста на СМК корупцията се концептуализира като специфичен тип социална дейност, която обхваща особени форми на взаимодействие между актьорите, система от свързани с тези действия нагласи и представи, които от една страна отразяват резултатите от дейността, а то друга, служат за нейни предпоставки.

В това определение на корупционното поведение се съдържат два елемента, които се нуждаят от по-нататъшна операционализация:

⁴⁸ Чисто бъдеще. София, Център за изследване на демокрацията, с. 57-93, 1998.

⁴⁹ Вж. всички доклади за оценка на корупцията, публикувани след 1998 г. <http://www.csd.bg/artShow.php?id=1339>

⁵⁰ A. Stoyanov et al., eds., *Anticorruption in Southeast Europe: First steps and policies* (Sofia: Center for the Study of Democracy, 2002). Допълнителна информация може да се намери на сайта на SELDI: www.seldi.net

⁵¹ TNS Opinion & Social, *Corruption. Special Eurobarometer 374* (Brussels: Directorate-General Home Affairs, European Commission, 2012); TNS Opinion & Social, *Corruption. Special Eurobarometer 397* (Brussels: Directorate-General for Home Affairs, European Commission, 2014).

„злоупотреба“ и „облага“. Взаимодействието между тези два елемента може да се дефинира като отношение на форма и съдържание. Облагата е форма на взаимодействието, а злоупотребата е негово съдържание (типът ресурси, които се разменят с цел получаване на облага). Различните форми на корупция се основават на многообразието във формата и съдържанието на корупционните взаимодействия. Най-често различните форми на корупционни отношения се обозначават с понятието „подкуп“. По отношение на съдържанието, възможната типология е широка и се определя от това, какъв тип действие се извършва, кой го извършва и как се извършва. В обобщена форма многообразието на корупционното поведение могат да се сведат до четири концепции (Фигура 16):

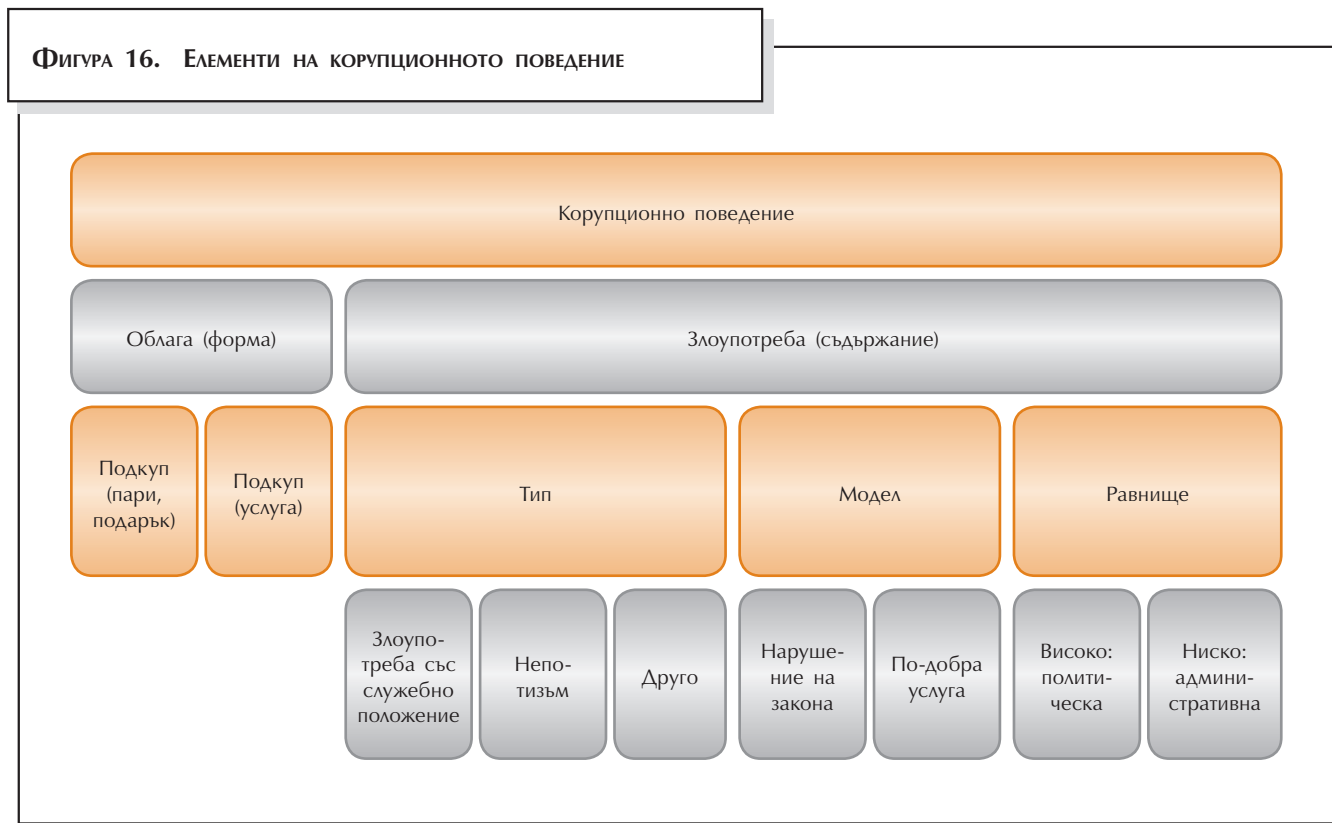
Форма. Терминът подкуп е общото название на облагата, получавана при корупционните сделки. Най-често срещаните форми на подкуп са пари, подарък или услуга и се свързват с различни типове корупционно поведение. Важно е да се отбележи, че подкупът е емпирична проява на корупция едва тогава, когато бъде свързана с елементи на съдържанието на корупционните отношения.

Тип. С това се обозначават различните начини на злоупотреба с дискреционна власт като търговия с влияние, непотизъм, клиентелизъм и др.

Равнище. Злоупотребата с дискреционна власт може да се осъществи на различни равнища на управление и невинаги се свързва с директни контакти с конкретни клиенти.

Тип нарушение. Отнася се до моделът на реализация на злоупотребата с дискреционна власт и може да се раздели на две основни групи: 1) нарушаване на съществуващи закони или други регулации; 2) предоставяне на по-добра услуга. В някои общества и култури допълнителни облаги, получавани от агентите могат да се приемат като нещо нормално (част от обичая или традициите), ако предоставените услуги надвишават нормално наблюдаваното качество. В такива случаи облагите не следва да се разглеждат като подкуп, а като „бакшиш“.

Описаният по-горе абстрактен модел на корупционното поведение може да се уточнява допълнително като се добавят други вариации на формата и съдържанието на корупцията. Важно е обаче да се отбележи, че формата и съдържанието могат да се разглеждат като прокси индикатори едно на друго. Ако е налице подкуп, в повечето случаи е налице също и някакъв тип нарушение; от друга страна, ако е налице нарушение, най-вероятно е налице и някаква форма на материална облага. От гледна точка на емпиричното изследване на корупцията, по-лесно достъпният начин за идентификация на случаите на корупционно поведение е чрез идентификация на случаите на даване/получаване на подкуп. Различните типове нарушение са по-трудни за наблюдение тъй като в повечето случаи са скрити или преднамерено „маскирани“.

Специфичната цел на СМК е да отрази най-често срещаните форми на злоупотреба. В контекста на описаната по-горе класификация това би било най-ниското равнище на корупция (административна) от всички видове на форма и съдържание. Причина за това е, че очакваната честота на подобни случаи е достатъчно голяма, за да може да бъде регистрирана чрез техниката на представителните извадки. Прокси индикатор на този тип нарушения са подкупите, дефинирани като облаги, неформално получавани от агентите (служители в общественения сектор) под формата на пари, подарък или услуга. Това са услуги, които са „нещо повече“ от полагащите се по закон според специфичните правила на организация на публичните услуги в дадена страна.

Индекси и индикатори на СМК

Основните индикатори на СМК описват явлението корупция чрез три групи концепции: опит, нагласи и представи. (Фигура 17)

Информацията за индикаторите на СМК се събира чрез въпросник. Всеки индикатор се операционализира до елементарни изследователски въпроси като на фазата на анализа информацията се агрегира, за да се изградят индексите на СМК. Това позволява от резултатите да се правят по-обобщени изводи като същевременно анализът е относително близо до теоретичните дефиниции.

В хода на прилагане на СМК са използвани два основни метода за агрегиране на изследователските въпроси до индекси на фазата на анализа: 1) процедура на квази нормализация, при която за всеки

ФИГУРА 17. СТРУКТУРА НА ИНДЕКСИТЕ НА СИСТЕМАТА ЗА МОНИТОРИНГ НА КОРУПЦИЯТА

респондент се изчисляват индивидуални стойности в интервал от 0 (най-благоприятната стойност от гледна точка на корупцията) до 10 (най-неблагоприятната стойност от гледна точка на корупцията); 2) директно отнася на респондентите (чрез рекодиране) в специфични за всеки индикатор категории. Като цяло и двете процедури дават сходни резултати, но имат и някои съществени различия. Предимствата на първоначално използвания до 2011 г. метод (квази-нормализация) са, че всички индекси използват една и съща скала и в този смисъл има сравними и съпоставими стойности. Неудобството при този метод на агрегиране е, че изчислените индекси не могат да се интерпретират непосредствено. Изводи могат да се правят на основата на времеви редове като се анализира динамиката на индексите във времето. Трудностите са свързани с това, че например индекс със стойност 0,5 или 5,6 не може директно да бъде обвързан със съдържанието на въпросите, от които е изграден и съответно с елементите на корупционното поведение, които отразява. Друг недостатък е това, че възможностите за статистически анализ на получените стойности са ограничени.

Основните предимства на метода за директно отнасяне на респондентите към определени категории (рекодиране при условие на променливите, които изграждат всеки индикатор) са две. Първо, съдържанието на получените резултати може да се интерпретира директно. По този начин индексите „говорят сами за себе си“ и не е необходимо допълнително да се обяснява какво се измерва. Второ, променливите индекси дават пълни възможности за статистически анализ. Недостатък, който все пак остава е, че индексите са представени на слаби скали (номинални).

Корупционни индекси, отразяващи опита с корупция	
Участие в корупция (корупционни сделки)	Участието в корупция отразява случаите, когато гражданите правят неформални плащания към служители в публичния сектор. Въпросите, използвани за измерване на тази честота, са от виктимизационен тип и отразяват опита от последната година. Индикаторът отразява съобщеното от гражданите и ги разпределя в две категории: хора без опит в корупцията (не са давали подкуп) и хора с корупционен опит (дали са подкуп поне веднъж през последната година).
Корупционен натиск	Корупционният натиск отразява случаите, когато се започва корупционна сделка от служители в публичния сектор: директно искане или намек, че се очаква неформално плащане, което би довело до положителен (за гражданина) изход от дадено взаимодействие. Резултатите от СМК показват, че натискът е решаващ фактор за реализация на корупционните сделки. Повечето корупционни отношения започват след активно „искане“ от страна на служителите.
Индекси, отразяващи корупционни нагласи	Прякото участие в корупционни отношения (сделки) често е свързано с доминирането на специфични нагласи към корупцията и корупционното поведение и представи за разпространението на корупцията. В идеалния случай ниските равнища на участие в корупционни сделки би следвало да са съпроводени от негативно отношение към корупцията и представата, че корупцията е слабо разпространена. Това естествено не означава, че нагласите и представите директно определят корупционното поведение на гражданите. По-скоро те въздействат върху корупционното поведение и отразяват общата социална и политическа атмосфера, свързана с корупцията в дадено общество.
Разпознаване на корупцията	Индексът за разпознаване на корупцията отчита степента, в която гражданите разбират какво точно се свързва с корупционното поведение. Индексът отразява три равнища на познание: високо (гражданите разпознават повечето форми на корупционното поведение), умерено – много разпространени форми на корупция се разпознават, но някои корупционни сделки се идентифицират като „нормално поведение“), и ниско (само някои форми на корупция се разпознават).
Приемане на корупционното поведение	Докато разпознаването измерва познавателното отношение към корупцията, приемането отразява толерантността или липсата на толерантност към различни форми на корупция. Този индекс отразява степента, в която гражданите смятат, че определени форми на корупционното поведение (приемане на подаръци, безплатни обеда и др. в замяна на разрешаване на даден личен проблем) са приемливи за служители в публичния сектор (министерствата, общинските власти или правителството).
Склонност към корупционни действия	Склонността към корупция измерва реакциите на респондентите в две хипотетични ситуации. От една страна реакцията, ако са в ролята на ниско платен служител, на който се предлага подкуп. От друга, ситуация, в която на гражданин се иска подкуп, за да бъде решен даден проблем. Приемането или даването на подкуп в двете ситуации се възприема като наличие на склонност към корупция. Отказът в двете ситуации – като липса на склонност, а комбинацията от отказ в едната и приемане в другата като „смесено поведение“.

Индекси на оценките на корупционната ситуация	Опитът с корупцията и нагласите спрямо корупционното поведение, както и общото отношение към социално-политическата ситуация в страната до голяма степен стоят в основата на оценките на обществеността за равнището на корумпираност на обществената среда.
Вероятност от корупционен натиск	Този индекс измерва очакванията на гражданите за вероятността да се сблъскат с корупционен натиск при взаимоотношенията си с администрацията. Като цяло индексът отразява оценките за корумпираност на средата. По принцип, в теоретичен план, хората биха били по-склонни да използват корупция, когато действат в корупционна среда.
Корумпираност на служителите в публичния сектор	Този индекс отразява представите за корупционната репутация на различни групи служители в публичния сектор и служители, предоставящи определен вид публични услуги. Интерпретацията на този индекс е специфична, тъй като той по-скоро отразява оценките на гражданите за дадена група служители отколкото степента на корумпираност на даден сектор. Ценността на този индекс е, че помага да се разпознаят най-засегнатите от корупция сектори и професионални групи.
Ефективност на политическото противодействие на корупцията	Ефективността на противодействието измерва публичната оценка за политически усилия да се противодейства на корупцията. По-конкретно този индикатор оценява общественото доверие за готовността и способността на правителството да противодейства на корупцията и обществената подкрепа на антикорупционните политики.

Завладяване на държавата

Дефиниции

Хелман, Джоунс и Кауфман разграничават три типа отношения между държавата и фирмите: влияние, административна корупция и завладяване на държавата⁵². Всяко едно от тези отношения има специфични характеристики, които се изразяват в особености на взаимоотношението принципал-агент. Въздействието (лобирането) представлява взаимоотношение при което даден частен собственик става агент на влияние, който разчита на връзките на фирмата, нейния размер, история на взаимодействие с правителството или други особености, за да убеди държавата да взема решения в негова полза. В този смисъл отношенията се определят от статуса на фирмата в отношение към държавата, а не от нелегитимни сделки и влияния. От своя страна административната корупция предполага извършването на неформални плащания в полза на служители с цел преднамерено да се промени начина на прилагане или изпълнение на съществуващите правила. В този случай служителите действат като инструмент на частни интереси без директно да променят самите правила.

Административната корупция е висока, когато капацитетът на държавата да предоставя определен тип услуги е нисък. Това е също така форма на корупция, характерна за ситуация на слаба демократична система, в която правилата за отговорност, отчетност и контрол не

⁵² Hellman, J., Jones, G., & Kaufmann, D. (2000). Seize the state, seize the day: State capture, corruption and influence in transition. Washington: World Bank Research Working Paper.

работят. Публичните институции функционират в контекста на особен вид пазарен ред, при който този, който плаща най-много, получава най-добрите публични услуги. Използването на институциите е налице и при институциите на съдебната власт. Това засяга както избора на хора в съдебната власт, така и начина, по който те изпълняват своите задължения. Поради тези причини съдебната власт не е в състояние да изпълнява една от основните си обществени функции – да бъде коректив на изпълнителната власт и да налага нормите на справедливост при прилагане на закона.

Когато **системната корупция** довежда постоянно взаимодействие (симбиоза) между управляващите и дадени частни интереси, тези частни интереси придобиват статус на публични и/или национални и в последствие водят до завладяване на държавата. Това явление се отнася за случаите, когато частни интереси използват корупция, за да моделират публичните институции по начин, който им позволява да придобият и/или запазят монополното си положение в ключови сектори на икономиката. Тези интереси често успяват да създадат специфични „вратички“ в институционалното устройство на определени сектори, да привличат публични ресурси за поддържане на неконкурентоспособни бизнес начинания, да извличат корупционни ренти и да привличат значителни части от обществените поръчки.

Фирмите, които успяват да ангажират управленското равнище на изпълнителната власт чрез нелегитимни плащания се наричат още завладяващи актьори. Техните способности да променят закони и да модифицират различни регулации в своя полза се диктува от неспособността им да просперира в конкурентна среда, където гаранция за успех е иновативността и ефективността. Вместо това те се възползват от преференциално отношение от страна на държавата, осигурено чрез личните им връзки с политици. Жертви на завладяването на държавата са различни институции, в това число институции на съдебната власт, регулаторни агенции, държавни компании и други институции на законодателната и изпълнителната власт. По този начин политиците стават агенти за завладелите държавата олигарси и нямат интерес да реформират системата на властта, тъй като това би нарушило съществуващия ред.

Повечето анализи дефинират завладяването на държавата като незаконно или нелегитимно въздействие върху социалната и бизнес средата от страна на актьори, които имат достатъчно власт за подобно въздействие. Най-често преследваната цел при подобно въздействие е придобиването на икономически привилегии. Последните се преследват систематично и най-често чрез нелегитимни методи. Поради това постигнатите привилегии най-често имат нелегитимен характер. В това отношение би следвало да се споменат няколко проблема. Завладяването на държавата се свързва с няколко основополагащи функции на съвременните държави:

- предоставяне на социални услуги;
- подпомагане на уязвими социални групи;

- поддържане на социален, пазарен и политически ред;
- защита на определена територия.

Предвид обстоятелството, че съвременните държави концентрират в себе си около 30-50 % от създавания БВП, нелегитимният достъп до този ресурс би могъл да осигури значителни предимства за осъществилите го актьори. Непосредствената полза за служителите в публичния сектор би била личната облага, докато облагата за завладелите държавата – и нелегитимно предимство. Последното включва заобикаляне на съществуващите правила за достъп до и разпределение на публични ресурси. Това става особено видно, когато корупцията е системна и се превръща в допълнителен данък, осигуряващ достъп до публични услуги. На макроравнище, подобен механизъм на достъп може да се обобщи като партикуларизъм в достъпа на публични ресурси (предпоставка) или като нарушения на принципите на доброто управление (резултат).

В условията на завладяна държава, нарушенията на социалния и пазарния ред имат няколко специфични особености:

- те се налагат от актьори, които имат значителна пазарна или социална власт и са най-често базирани в бизнес сектора (т.е. актьорите са отделни компании или групи компании);
- нарушенията се извършват постоянно и систематично;
- нарушенията водят до нарушаване на пазарния ред в полза на определени компании;
- средствата за постигане на деформация на пазарния ред са разнообразни: често се използва корупция, но са възможни и други стратегии.

Завладеят държавата актьор не е принуден да се съобразява с пазарния ред и е в състояние да се ползва от нелегитимни предимства и/или да извлича ренти. По този начин той би могъл:

- да получи монополно положение в даден икономически сектор;
- ефективно да противодейства на опитите да се ограничи пазарната му власт;
- да има привилегирован достъп до публични ресурси и ефективно да блокира опитите тази привилегия да му бъде отнета;
- да блокира разследвания и други действия на съдебната власт, насочени срещу негови действия или бизнеса като цяло.

Една институция би била завладяна, ако определена част от нейните взаимодействия или предоставяни услуги се основават на корупционни отношения (клиентелистки или други). По този начин реалните функции на институцията започват да се отклоняват от официално регламентираните. Например, ако регулаторна институция в областта на конкуренцията е завладяна, то тя (чрез действие или бездействие) не би се противопоставила на монополи или картелни споразумения в даден икономически сектор. Това обикновено е възможно в сектори, които имат високи изисквания за минимален капитал и в които действат ограничен кръг актьори (енергетика, транспорт, търговия с

горива, събиране на отпадъци и др.). Вторият възможен сценарий се отнася за публични институции, при които корупцията е масова (Пътна полиция, Агенция „Митници“); това са институции, които са де факто приватизирани от своите служители на базата на масовата корупция и които биха могли да станат лесни жертви на първия сценарий за завладяване (служители на високи позиции продават услуги на клиенти от висок ранг).

Една от често срещаните форми на завладяване на държавата е чрез финансирането на политическите партии, което допринася за създаването на симбиоза между политическите и икономическите интереси. Пример в това отношение е създаването на силни клиентелни отношения между водещи политически партии и регионални структури на тяхната подкрепа⁵³. Партиите често са основен инструмент за завладяване на държавата чрез широкото разпространение на непотизъм, който от своя страна гарантира лоялност и подкрепа за интересите на сравнително големи групи от хора⁵⁴. Това, което отличава клиентелизма от корупцията е, че корупцията е индивидуално стратегически насочено поведение, докато клиентелизма е система от социални отношения. Последният може да се развива сам по себе си, но обикновено (особено в посткомунистическите страни) е свързан с корупция⁵⁵.

Връзките между партиите и държавните структури са съществени: партийните структури се припокриват с държавните. Това води до смяна на експертите, заемащи високи позиции в държавните фирми и институции с партийни назначения, като тези назначения се обуславят от партийна лоялност, а не от професионални качества⁵⁶. В допълнение, стремежът към извличане на ренти води до изкривяване на бизнес средата, процесът на либерализация на пазара и приватизацията, като ги обвързва с частни интереси. Сливането на корпоративните и партийните интереси позволява за владеелите държавата да извличат печалби, да консолидират властта си и да запазват широки възможности за злоупотреба с власт. Наред с властта, която политиците придобиват в резултат на избори, тази власт се увеличава значително и благодарение на влиянието им върху държавните компании.

Съществуващите изследвания показват, че процесите на завладяване на държавата доминират в страни, които се освобождават от бремето на диктаторски режими, в които демократичните институции са слаби и могат лесно да бъдат манипулирани⁵⁷. В страни в преход връзките между частния бизнес и нововъзникналите публични инсти-

⁵³ Gërxhani, K., & Schram, A. (2009). Clientelism and Polarized Voting: Empirical Evidence. *Public Choice*, 305-317.

⁵⁴ Pesic, V. (2007). State Capture and Widespread Corruption in Serbia. Center for European Policy Studies (CEPS) Working Document.

⁵⁵ Stephen Kotkin and András Sajó, *Political Corruption in Transition: A Sceptic's Handbook*.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Hellman, J., Jones, G., & Kaufmann, D. (2000). *Seize the state, seize the day: State capture, corruption and influence in transition*. Washington: World Bank Research Working Paper.

туции (все още управлявани от стария елит) стават основа за завладяване на публичните ресурси от частни интереси⁵⁸.

Разрушаването на старите институции и практики дава възможност на опитни актьори да използват мрежи и възможности, създадени по време на стария режим, за да придобият контрол върху държавните ресурси. Това е възможно, когато регулаторната рамка на икономиката е слаба и може лесно да бъде манипулирана в полза на частни интереси. Оформя се порочен кръг, в който слабостите в управлението и завладяването на държавата взаимно се усилват. В резултат на това легитимният бизнес се изтласква от икономиката и засилва структурите на неформалната икономика⁵⁹.

Най-често използваните дефиниции на завладяването на държавата включват определено ниво на неоправдани ограничения и нелегитимна концентрация на пазарна власт. В някои случаи е възможно завладяването да протече по обратен начин – държавата да завладее частния бизнес.

Някои от по-важните индикатори за наличие на завладяване на държавата включват:

- законодателни решения, които позволяват концентрация на обществените поръчки;
- зависимост на съдебната власт;
- завладяване на регулаторни институции с цел контрол върху тяхната дейност;
- непрозрачно финансиране на политическите партии.

Резултати от завладяването на държавата

Страните в преход най-често преживяват първоначално силно развитие, което в последствие отстъпва място на стагнация, тъй като специалните интереси противодействат на широко обхватна икономическа реформа⁶⁰. Например, в части на Югоизточна и Централна Европа все още мощното влияние на държавата във всички икономически сектори са важна причина за бавната икономическа интеграция към ЕС. Завладяването на държавата забавя икономическия растеж и мотивира поведение, насочено към търсенето на ренти от обществени средства вместо ориентация към създаване на добавена стойност. Дефицитите в управлението на публичните средства е основа за системна корупция в областта на обществените поръчки, а това на свой ред води до нездравословна за икономиката концентрация на пазарна власт и неблагоприятни фискални последици. В

⁵⁸ Hellman, J. Kaufman, D. (2000) A. Confronting the Challenge of State Capture in Transition Economies. International Monetary Fund Publishing.

⁵⁹ Ouzounov, A. Nikolay. Facing the Challenge: Corruption, State Capture and the Role of Multinational Business.

Morck, R., Wolfenzon, D., & Yeung, B. (2005). Corporate Governance, Economic Entrenchment, and Growth. *Journal of Economic Literature*, 655-720.

⁶⁰ Murgasova, Z., Ilahi, N., Miniane, J., Scott, A., & Vladkova-Hollar, I. (2015). *The Western Balkans: 15 Years of Economic Transition*. Washington D.C.: IMF.

крайна сметка завладяването на държавата в областта на обществените поръчки довежда до явления като „погрешна ориентация на избираните за финансиране проекти“, „изкривяване на структурата на разходите“, „деформиране на политическата конкуренция“ и др.⁶¹ Последното се предполага от извличането на ренти, опосредено от служители на високи позиции; на свой ред облагодетелстваните инвестират получените чрез корупция доходи в предизборни кампании в полза на дадена партия (обикновено управляващата)⁶².

Завладяването на публичните средства често надскача сектора на обществените поръчки. Цел на добре организирани корупционни схеми са също и държавните субсидии в силно регулирани пазарни сектори като енергетика, здравни услуги, селско стопанство и дори банковия сектор⁶³. На основата на инвестиране на сравнително малко средства е възможно постигането на огромни печалби чрез насочване на държавата към привилегировано отношение към даден сектор⁶⁴. Облекчаването на лицензионните режими, разпределението на квоти, сключването на дългосрочни договори с частни фирми или директните субсидии могат да се отнесат към основните на промяна на законите практики на завладяването, на които често няма възможности да се противодейства. Чрез тези практики корумпираните държавни служители са в състояние да защитават статуквото и да отблъскват всякакви атаки, уличаващи ги в недобросъвестност.

Практиките на завладяване на държавата могат дори да се засилят от някои международни икономически инициативи като заеми от международни финансови институции или политически подкрепяни проекти. Подобни практики нарушават репутацията на съответната държава пред международните финансови кръгове и намаляват привлекателността ѝ като дестинация на чужди инвестиции⁶⁵. Като се използват данни от изследвания на бизнеса на Световната банка и МВФ през 2002 г. е установено, че е налице обратна корелационна зависимост между равнището на чуждестранните инвестиции и равнището на завладяване на държавата⁶⁶. Въпреки че икономика, оперираща в една незавладяна среда, и либерализирана прозрачна регулаторна рамка би донесла ползи на населението и бизнеса като цяло, по отношение агентите на корупция тя е непропорционално

⁶¹ Fazekas, Mihaly and Péter András Lukács. (2015). The political economy of grand corruption in public procurement in the construction sector of Hungary. Report Deliverable from the FP7-funded Anti-Corruption Policies Revisited (ANTICORRP) project.

⁶² Piga, G. (2011). A fighting chance against corruption in public procurement? In S. Rose-Ackerman & T. Soreide (Eds.), *International Handbook on the Economics of Corruption*, Volume Two (pp. 141-181). Cheltenham, UK: Edward Elgar.

⁶³ CSD. (2014). Energy Sector Governance and Energy (In)Security in Bulgaria. CSD Reports #30, Sofia, pp. 114, p. 34.

Kenny, Charles. (2008). Grand Corruption in Utilities. World Bank Policy Research Working Paper No. 4805.

⁶⁴ Shentov, O., Stefanov, R., & Todorov, B. (2014). *Anti-Corruption Reloaded: Assessment of Southeast Europe*. Sofia: Southeastern Europe Leadership for Development Initiative.

⁶⁵ Foo, J., Sung, J. (2002). The Impact of Governance Obstacles and State Capture of Transition Countries on Foreign Direct Investment. *The Journal of Business in Developing Nations*.

⁶⁶ Ibid.

неблагоприятна и те нямат интерес да насърчават създаването на доминирана от конкуренцията среда⁶⁷.

Поради изброените причини завладяването на държавата може да се обвърже и с неравенството и бедността в страните в преход. Бедността има директни връзки, тъй като административната корупция води до неправилно разпределение на публичните ресурси, използването им не по предназначение и недостиг на средства по редица социални програми; в допълнение хората са принудени да търсят начини „да свършат дадена работа“, а това е съпроводено с допълнителни разходи. От друга страна, концентрацията на средства във фирми, завладели определени сегменти на държавата като цяло, нарушава справедливото разпределение на доходите и води до увеличаване на неравенството.

На последно (не по важност) място, завладяването на държавата води до влошаване на стандартите за прозрачност, отчетност и отговорност. И прозрачността, и отчетността са основни средства за повишаване на ефективността на институциите⁶⁸. Липсата им позволява да се приемат закони и правила без обществен надзор, чрез обществени поръчки да се разпределят огромни публични средства на предварително определени компании, да се влошава ефективността и управлението на държавните фирми (чиито финансови резултати остават извън сферата на публичния надзор)⁶⁹. Липсата на прозрачност и отчетност е не само резултат от завладяването на държавата, но и тяхна предпоставка. В условията на един хищнически модел на завладяване на държавата, корумпираните агенти на завладяването често се възползват от липсата на прозрачност, за да разкъсат връзката между гражданското общество и институциите на държавно управление, и да изменят регулаторната среда в своя полза. По този начин те успяват да наложат лоши практики като начин за поддържане на статуквото.

Първоначалните стъпки, необходими за идентифициране на рискови за завладяването на държавата зони (например обществени поръчки, субсидии, разпределение на европейски средства, медии, гражданско общество, завладяване на регулаторите и съдебната власт, и др.) предполагат използването на няколко концепции и подходи на измерване:

- концентрация на пазарна сила: диференциация между пазарно произведената пазарна концентрация и обусловената от завладяване на държавата концентрация;
- информация за договори, лицензи и разпределение на публичните средства;
- анализ на поведението на гласоподавателите и идентифициране на интензивно купуване (завладяване) на гласове;

⁶⁷ Rose-Ackerman, Susan. (1999). Political Corruption and Democracy. 14 Conn. J. Int'l L. 363.

⁶⁸ Hellman, J. Kaufman, D. (2000) A). Confronting the Challenge of State Capture in Transition Economies. International Monetary Fund Publishing.

⁶⁹ OECD Guidelines for Corporate Governance of SOEs.

- оценка на благонадеждността на служители и стандартите на държавно управление;
- изследване на информация от журналистически и други разкрития, за да се проследят схемите за постигане на зависимости в съдебната, изпълнителната и законодателната власт.

На социално равнище, завладяването на държавата характеризира ситуация, при която дадена компания е постигнала (в дългосрочен план) доминиращо положение в даден пазар или икономически сектор. Най-често това става в рамките на дадена национална държава. Подобно доминиращо положение може да се разглежда като нелегитимно предимство; на него по принцип би следвало да противодействат съответни норми на законодателството и правоприлагащи институции. Предпоставките да се анализира завладяване на държавата в този смисъл включват:

- отсъствието на естествени монополи;
- съществуването на законови норми, които противостоят на всякакви форми на пазарна концентрация;
- съществуването на институции, които да прилагат тези норми.

Подобно законодателство и съответни публични институции съществуват във всички страни – членки на ЕС и затова наличието на пазарна концентрация би следвало да означава или слаб институционален капацитет, или преднамерено бездействие поради корупция, или други мотивиращи интереси (например политически натиск, който също може да е мотивиран от корупция).

По-важните характеристики на завладяването на държавата включват:

- завладяването на държавата не е масовидно явление, тъй като монополното положение по дефиниция не може да се придобие от много актьори; най-често участници в завладяването са големи компании със значителен пазарен потенциал;
- завладяването на държавата е явление, което е систематично и дългосрочно. Целта е да се придобие привилегировано положение (монопол) и да се използва придобитото нелегитимно предимство. В това отношение успехът в обществените поръчки на компании, който зависи от политическия цикъл по-скоро не е индикатор за завладяване на държавата, а за масова политическа корупция и клиентелизъм (система от сделки с цел печалба, действаща в ограничен период от време). Политически зависимият успех в областта на обществените поръчки по-скоро е признак за приватизация на държавата от политическата класа, а не за дългосрочна приватизация (завладяване) на държавата от едрия бизнес. В завладените от бизнеса сектори на държавата фаворитите обикновено не се променят със смяната на правителството.

Аналитично завладяването на държавата може да се декомпозира на следните елементи:

Краен резултат: пазарна концентрация. Нелегитимната пазарна концентрация е главният индикатор за наличие на завладяване на държавата.

Междинни ефекти: това са процесите и ефектите, които са последици от пазарната концентрация и показват целите, за които тази концентрация се използва. Съответно – какви неблагоприятни последици за публичния интерес и други частни интереси настъпват като следствие от завладяването и пазарната концентрация.

Средства: методи, използвани за постигане на пазарната концентрация (като изключим конкуренция и добри икономически показатели). Главни методи за постигане на нелегитимно пазарно предимство биха могли да бъдат:

- закони и други нормативи, които осигуряват предимства или защита от съдебно преследване (лобистко законодателство);
- политическа корупция, насочена към защита от съдебно преследване или към постигане на благоприятен изход от съдебни дела;
- институционална корупция: подкупване на служители в публични институции, за да се осигури бездействие в случай на пазарно предимство или негови последици. Последните биха могли да бъдат много – от неспазване стандартите за качество до нарушаване на данъчното и друго законодателство с цел осигуряване на по-големи печалби;
- корупция в достъпа до публични ресурси: обществени поръчки и субсидии. Важно в това отношение е обстоятелството, че независимо от правителството на власт облагодетелстваните фирми запазват своето привилегировано положение;
- въздействие при дизайна на публичните политики. Това включва въздействие върху секторни политики, икономическата политика, държавния бюджет и дори външно-политически решения (лобиране за получаване на договори с определени държави, модификация на междудържавни договори с цел засилване на вътрешния суверенитет и/или частично затваряне на вътрешни пазари).

Комбинацията от форми на корупция, използвана за постигане на завладяване на държавата зависи от конкретните условия в дадена страна. Ето защо, началният индикатор за идентифициране на завладяването е пазарната концентрация. Наличието на индикатори от второ ниво, показващи наличието и разпространението на определени практики на завладяването на държавата е вторично, тъй като те описват специфичните механизми на постигане и експлоатация на резултатите от завладяването на държавата⁷⁰. Завладяването на държавата се характеризира с концентрация на средства (форми на корупция) около ограничен кръг от актьори.

Завладяването на държавата представлява приватизиране на държавата, а не приватизиране на определени държавни функции. В някои страни (например Русия) се наблюдава обратен процес – държавни институции се използват от политиците, за да се извличат нелегитимни предимства от бизнеса.

⁷⁰ Разпространението на завладяването на държавата, свързано с корупция може да разкрие друг масов феномен, който да е случайно разпределен между актьорите (насочващ към наличието на различни форми на корупция) и не е концентриран около специфични актьори (завладяване на държавата).

Диагностични зони на завладяването на държавата

Завладяването на държавата е явление, което по принцип е скрито и до голяма степен зависи от начина на действие на държавното управление. Понастоящем то достига до високите равнища на изпълнителната, законодателната и съдебната власт. Поради тази причина е трудно директно да бъдат идентифицирани и анализирани конкретни случаи на завладяване. Подходът би следвало да предполага насочване на вниманието към основните последствия от завладяването на държавата в някои критични сектори и зони.

Походът, очертан по-долу, предполага няколко етапа. Първоначалната цел е да се очертаят най-важните зони на завладяване на държавата (обществени поръчки и пазарна концентрация). В зависимост от резултатите, по-нататъшният анализ последователно би следвало да се насочи към завладени институции и степента на разпространение на определени практики на завладяването. Характеристика на началните изследвания е, че те би следвало да се базират на секторен или институционален анализ.

Рискови зони на завладяването

Основните рискови зони на завладяване на държавата, които би следвало да са сравнително лесно достъпни за анализ (на основата на анализ на достъпни големи масиви от данни) са обществените поръчки и пазарната концентрация.

Завладяването на държавата в областта на обществените поръчки може да се анализира по сектори и би следвало да се изразява в ситуации, при които отделни компании или групи компании:

- систематично концентрират преобладаващата част от обществените поръчки в даден пазар;
- имат много висок успех в търговете за спечелване на договори за обществени поръчки;
- успехите и обема на поръчките не са зависими от политическия цикъл.

След като се идентифицират елементи на гореописаната ситуация следва да се пристъпи към анализ на конкретните механизми (средства), които се използват за завладяване на държавата: политическа корупция, законодателна корупция (приемане на благоприятно законодателство), блокиране на дейността на контролни институции (надзорни органи, данъчна и митническа администрация и др.), съдебна корупция (блокиране на разследвания, актове на прокуратурата и съда).

Завладяването на държавата, което има за свой резултат нелегитимната пазарна концентрация, също следва да бъде анализирано по сектори. В това отношение завладяването на държавата би могло да обхваща:

- наличие на сектори, които са дълготрайно монополизирани или картелизирани;

- невъзможност на държавните контролни органи да идентифицират и санкционират нелегитимна пазарна концентрация;
- преднамерени действия на институции, които благоприятстват установяване или поддържане на пазарна концентрация;
- невъзможност на правоприлагането да противодейства на пазарната концентрация или съдействие на опити да се подкопае конкуренцията;
- завладяване на държавата, което позволява безпрепятственото опериране на големи черни или сиви пазари (наркотици, контрабанда, трафик на хора, ДДС и други данъчни измами, едро мащабни действия на организираната престъпност).

Завладени публични институции или институционални области

Наличието на завладяна публична институция може да съществува при две принципни ситуации:

1. Институции, които имат критично важно значение за противодействие на различни типове измами или нарушаване на правилата и законите. Критично важни институции, които могат да представляват цел за завладяване в това отношение могат да са свързани със съдебната власт, конкуренцията, налагането на индустриални и други стандарти, данъчната администрация.
2. Институции, които имат важни контролни функции, но са „приватизирани“ от своите служители. Това е ситуация, която се толерира от правителството, тъй като тези институции са част от механизма за завладяването на държавата. Главен индикатор в това отношение е равнището на институционална корупция и респ. корупционен натиск, свързан със завладяната институция. Проблематични институции от този тип в повечето посткомунистически страни са пътна полиция (и други отдели на полицията), митниците и някои части на системата на здравеопазване.

Инструмент, който би могъл да се използва за диагностика на ситуации от този тип е СМАК⁷¹. Това е инструмент, който измерва и анализира корупционния натиск и механизми на институционално равнище. Инструментът оценява равнището на корупционния риск, разпространението на свързаните с този риск дейности и наличието на политики/мерки, които противодействат на този риск. В това отношение наличието на висок корупционен риск в комбинация с интензивни корупционно обвързани взаимодействия между служителите и липса на ефективни антикорупционни мерки е индикатор за завладяна институция (приватизирана от своите служители, които предлагат корупционни услуги или завладяна от външни актьори, които я използват, за да защитават интересите си).

⁷¹ Мониторинг на антикорупцията в Европа. Свързване на оценката на политики с измерването на корупцията, С., 2015.

ПУБЛИКАЦИИ НА ЦЕНТЪРА ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДЕМОКРАЦИЯТА

CSD Policy Brief No. 60: Медийната (не)зависимост: рискове и тенденции, С., 2016.

Медии и политическо влияние, С., 2016.
ISBN: 978-954-477-272-7

Радикализация в България: заплахи и тенденции, С., 2015.
ISBN: 978-954-477-264-2

CSD Policy Brief No. 58: Прозрачно управление и енергийна сигурност в Централна и Източна Европа, С., 2015.

CSD Policy Brief No. 56: Динамика на конвенционалната престъпност 2014 – 2015 г., С., 2015.

Мониторинг на антикорупцията в Европа. Свързване на оценката на политики с измерването на корупцията, С., 2015.
ISBN: 978-954-477-241-3

CSD Policy Brief No 50: Финансирането на организираната престъпност: институционални мерки за противодействие.

CSD Policy Brief No 48: Антикорупционни мерки в правоохранителните институции, С., 2015.

CSD Policy Brief No 47: Ролята на ЕС и НАТО за решаване на проблема с рисковете за енергийната сигурност и завладяването на държавата в Европа, С., 2015.

Policy Tracker: Енергийната политика на ЕС и Русия – предизвикателства и перспективи при спирането на газопровода „Южен поток“, С., 2015.

CSD Policy Brief No 46: Корупция и антикорупция в България (2013 – 2014 г.), С., 2014.

Антикорупционни политики срещу завладяването на държавата, С., 2014.
ISBN: 978-954-477-224-6

CSD Policy Brief No 45: Управление и разпореждане с конфискувано имущество в страните – членки на ЕС, С., 2014.

Тенденции в корупционната среда в България 2013 – 2014 г., С., 2014.

Управление на енергийния сектор и енергийна (не)сигурност в България, С., 2014.

ISBN: 978-954-477-216-1

Заплахите за финансовите интереси на Европейския съюз: оценка на риска от злоупотреби при обществените поръчки и използването на европейските фондове, С., 2013.

ISBN: 978-954-477-212-3

Гражданското общество в България: от социално предприемачество до завладяване от държавата, С., 2013.

ISBN: 978-954-477-217-8

Правото на защита и принципът на равнопоставеност на страните в българския наказателен процес, С., 2012.

ISBN: 978-954-477-193-5

Оценка на заплахите от тежката и организираната престъпност 2010 – 2011, С., 2012.

ISBN: 978-954-477-186-7

Противодействие на организираната престъпност в България: оценка на правната рамка, С., 2012.

ISBN: 978-954-477-184-3

Динамика на скритата икономика в България по време на криза, С., 2011.

ISBN: 978-954-477-182-9

Общественото доверие в правосъдието – инструмент за оценка и развитие на наказателната политика, С., 2011.

ISBN: 978-954-477-179-9

Антимафия: италианският опит в борбата срещу организираната престъпност, С., 2011.

ISBN: 978-954-477-178-2

Динамика на конвенционалната престъпност в България 2000 – 2010 г., С., 2011.

ISBN: 978-954-477-176-8

Управлението на зелената енергетика в България: на кръстопът, С., 2011.

ISBN: 978-954-477-175-1

Енергетика и добро управление: тенденции и политики, С., 2011.

ISBN: 978-954-477-166-9

Гражданското общество в България: тенденции и рискове, С., 2010.

ISBN: 978-954-477-165-2

Енергийният сектор на България: основни проблеми в управлението, С., 2010.

Оценка на заплахите от организирана престъпност: методологически проблеми и световен опит, С., 2010.
ISBN: 978-954-477-163-8

CSD Brief No 21: Разследването на прането на пари: институционален подход, С, 2010.

Мониторинг и оценка на публични политики и програми, С., 2009.
ISBN: 978-954-477-160-7

CSD Brief No 20: Политики за противодействие на икономическата криза: динамика на скритата икономика 2009, С., 2009.

Конвенционалната престъпност в България: равнища и тенденции, С., 2009.
ISBN: 978-954-477-161-4

Полицията в модерното общество: необходимата реформа в България, С., 2009.
ISBN: 978-954-477-159-1

Престъпление без наказание: противодействие на корупцията и организираната престъпност в България, С., 2009.
ISBN: 978-954-477-157-7

CSD Brief No 15: За еднакви правила и почтена конкуренция: ефективни политики за противодействие на сивата икономика и корупцията в България, С., 2008.

CSD Brief No 14: Правосъдие и правоприлагане по границите на България след присъединяването към ЕС, С., 2008.

CSD Brief No 13: Ефективни политики за противодействие на корупцията и организираната престъпност в България: закриване на безмитната търговия, С., 2008.

Антикорупционните реформи в България: основни резултати и рискове, С., 2007.
ISBN: 978-954-477-145-4

CSD Brief No. 11: Българският опит и измерването на корупцията в Европейския съюз, С., 2007.

Корупцията в здравеопазването в България, С., 2007.
ISBN: 978-954-477-153-9

Укрепване на правосъдието и правоприлагането в граничните райони, С., 2007.

ISBN: 978-954-477-152-2

Организираната престъпност в България: пазари и тенденции, С., 2007.

ISBN: 978-954-477-151-5

Корупцията при обществените поръчки:

Рискове и противодействие, С., 2006.

ISBN: 987-954-477-148-5

Антикорупционните реформи в България на прага на членството в Европейския съюз, С., 2006.

ISBN-10: 954-477-137-9

ISBN-13: 978-954-477-137-9

Мониторинг на антикорупционните реформи, С., 2006.

ISBN-10: 954-477-143-3

ISBN-13: 978-954-477-143-0

Полицейски проверки и използване на етнически профили в България, С., 2006.

ISBN-10: 954-477-141-7

ISBN-13: 978-954-477-141-6

Тенденции на престъпността в България 2000 – 2005, С., 2006.

ISBN-10: 954-477-139-5

ISBN-13: 978-954-477-139-3

Съдебната реформа: прокуратурата и разследващите органи в контекста на членството в Европейския съюз, С., 2005.

ISBN: 954-477-133-6

Корупцията при данъчното облагане: предизвикателства пред данъчната политика и администрация, С., 2005.

ISBN: 954-477-131-X

Институцията омбудсман в България, С., 2005.

ISBN: 954-477-130-1

Съдът, прокуратурата и разследващите органи в държавите – членки на Европейския съюз и страните-кандидатки, С., 2005.

ISBN: 954-477-129-8

Антикорупционните реформи в България, С., 2005.

ISBN: 954-477-128-1

Тенденции на престъпността в България: полицейска статистика и виктимизационни изследвания, С., 2005.

ISBN: 954-477-125-5

Корупцията в 100 отговора. Второ преработено издание, С., 2004.
ISBN: 954-477-123-9

Институцията омбудсман в Европа и България: правна същност и практика, С., 2004.
ISBN: 954-477-122-0

Транспорт, контрабанда и организирана престъпност, С., 2004.
ISBN: 954-477-118-2

Скритата икономика в България, С., 2004.
ISBN: 954-477-120-4

Партньори в престъпността: рисковете от симбиозата между сектора за сигурност и организираната престъпност в Югоизточна Европа, С., 2004.
ISBN: 954-477-114-X

Корупционни практики и превенция на корупцията: учебно помагало, С., 2004.
ISBN: 954-477-113-1

Доклад за оценка на корупцията 2003, С., 2003.

Пазарът на наркотици в България, С., 2003.
ISBN: 954-477-111-5

Антикорупция: Учебно помагало, С., 2003.
ISBN: 954-477-109-3

CSD Brief No 2: Антикорупционните реформи в съдебната власт, С., 2003.

Програма за противодействие на корупцията в съдебната власт, С., 2003.
ISBN: 954-477-107-7

CSD Brief No 1: Корупцията във висшето образование, С., 2003.

Корупция и антикорупция, С., 2003.
ISBN: 954-477-102-6

Неформалната икономика в страните – кандидатки за членство в ЕС, С., 2003.
ISBN: 954-477-106-9

Доклад за оценка на корупцията 2002, С., 2002.

Корупция, контрабанда и институционална реформа: трансграничната престъпност в България и дейността на митниците и МВР за нейното пресичане (2001 – 2002 г.), С., 2002.
ISBN: 954-477-100-X

Контрабандните канали в Югоизточна Европа, С., 2002.
ISBN: 954-477-098-4

Доклад за оценка на корупцията 2001, С., 2002.

Доклад за оценка на корупцията 2000, С., 2001.

Груев, Л. и Б. Велчев. Наказателно-правни аспекти в борбата срещу корупцията, С. 2000.
ISBN: 954-477-090-9

Съдебна власт и корупция: съдии – власт и отговорност, С., 2000.
ISBN: 954-477-075-5

Противодействие на корупцията в местната власт, С., 2000.
ISBN: 954-477-074-7

Медиите срещу корупцията: пречки и рискове за разследващата журналистика, С., 2000.
ISBN: 954-477-091-7

Информационните технологии срещу корупцията, С., 2000.
ISBN: 954-477-072-0

Корупция и контрабанда: мониторинг и превенция, С., 2000.
ISBN: 954-477-077-1

Програма за развитие на съдебната реформа в България, С., 2000.

Учебно помагало „Антикорупция“, С., 2000.
ISBN: 954-477-079-8

Борба срещу корупцията и злоупотребите в публичната администрация, С., 2000.
ISBN: 954-477-068-2

Доклад за оценка на корупцията 1999, С., 1999.

Международни актове за противодействие на корупцията, С., 1999.
ISBN: 954-477-073-9

Локални инициативи срещу корупцията, С., 1999.

Корупцията в парламентарната практика и законодателния процес, С., 1999.
ISBN: 954-477-071-2

Икономическата цена на корупцията, С., 1999.
ISBN: 954-477-070-4

Измерване и наблюдение на корупцията: световната практика и българския опит, С., 1999.

ISBN: 954-477-069-0

ЧИСТО БЪДЕЩЕ. План за действие срещу корупцията. Мониторинг. Индекси за оценка на корупцията, С., 1998.

